

Branko Banović*Zavičajni muzej Pljevlja, Crna Gora*

brankobanovic9@gmail.com

Privredna osnova modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta

Apstrakt: Model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta sastoji se od dve komponente, koje su dominantniju uticale na njegovo produkovanje: tradicionalna komponenta odnosi se na dominaciju ratničko-stočarsko-pljačkaškog privređivanja, dok se tradicionalistička komponenta odnosi na koncept rodni uloga, oblikovan putem fikcionalnih, etnoloških i istorijskih narativa. Polazna teorijska postavka jeste da su maskuliniteti produkovani kroz svakodnevne aktivnosti i mesto muškarca koje zauzima u privrednim odnosima, što zahteva dublju privrednu, socijalnu i istorijsku kontekstualizaciju datog modela. Najbitnija karakteristika ekstenzivnog stočarskog privređivanja i kolektivne imovine plemena, jeste da su zahtevali stalnu odbranu stada i zajedničke imovine plemena, a nedostatak osnovnih životnih resursa značio je njihovo pronalaženje na drugom mestu. Osiguravanje osnovnih sredstava za život – bilo kroz njihovu odbranu na svojoj teritoriji ili putem upada na druge teritorije – impliciralo je česte oružane sukobe, a oružane snage su u svim vremenima i unutar različitih kultura, gotovo uvek, u potpunosti muške institucije. Tako je i obezbeđivanje osnovnih životnih resursa u tradicionalnom društvu Crne Gore, predstavljalo specifično muški posao, a logika svakodnevnog privređivanja nužno je davala prednost muškarcu u odnosu na ženu.

Ključne reči: model, maskulinitet, privredna osnova, katun, ekstenzivna stočarska privreda, zajednička imovina plemena, tradicionalna i tradicionalistička komponenta

Uvod

Cilj ovog istraživanja jeste problematizovanje privredne osnove modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Na samom početku osobito je važno naglasiti zašto govorimo o privrednoj osnovi *modela* tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Naime, autori koji su istraživali tradicionalno crnogorsko društvo, kao predmet svog istraživanja najčešće su postavljali istraživanje normativnih ideala koje je tradicionalno crnogorsko društvo nametalo kao idealan model ponašanja (Cvijić 1991; Gezeman 1968), tako da se i svaki pokušaj istraživanja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, nužno završava istraživanjem modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, tj. istraživanjem kulturno nametnutih normi i standarda rodni uloga. Krenemo li na

osnovu narativa o prošlosti da istražujemo tradicionalni crnogorski maskulinitet, kao rezultat istraživanja nužno ćemo dobiti model, koji će sadržati veliki broj imputacija i interpretacija i koji će umnogome odudarati od realnosti prošlog života. Na osnovu narativa o prošlosti mi možemo odrediti karakteristike muškarca za "primer" (idealni model), a nikako "prosečnih" muškaraca ili onih koji su bili "ispod proseka" (stvarno stanje).

Polazna pretpostavka istraživanja jeste da se model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta sastoji od dve komponente, koje su dominantno uticale na njegovo produkovanje: tradicionalne i tradicionalističke komponente. Tradicionalna komponenta odnosi se na dominaciju ratničko-stočarsko-pljačkaškog privređivanja (Kovačević 2006, 106), dok se tradicionalistička komponenta odnosi na koncept rodni uloga, oblikovan putem fikcionalnih, etnoloških i istorijskih narativa. Iako su dve komponente datog modela međusobno isprepletane i teško odvojive, u ovom istraživanju imam nameru da problematizujem privrednu osnovu modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta (tj. njegovu tradicionalnu komponentu).¹

Osnovnu teorijsku postavku predstavljajuće one savremene teorijske postavke prema kojima su maskuliniteti konstituisani unutar strukture rodni odnosa, koji imaju istorijsku dinamiku kao celina, tako da se maskuliniteti odnose na socijalne uloge, ponašanja i značenja propisana za muškarce u svakom datom društvu i u bilo kojoj tački vremena i produkovani su unutar institucija društva i kroz naše svakodnevne aktivnosti, a kao takav, termin ističe rod, a ne biološki pol i različitost identiteta među različitim grupama ljudi (Kimmel and Kaufman 1995, 15-44; Clatterbaugh 1995, 45-64; Connell 1995, 65-75; Messner 1995, 97-115; Kimmel, 2004b, 503; Carrigan, Connell and Lee 2004, 160). Fluidnost ovih koncepata "tera" antropologe da u svom pisanju upošljavaju više od jednog koncepta: a) *muški identitet* koncept maskuliniteta tvrdi da je maskulinitet po definiciji sve što muškarci misle i rade; b) *muškost* – da je maskulinitet sve što muškarci misle i rade da bi bili muškarci; c) *muškost-odvažnost* – da su neki muškarci veći muškarci od drugih i d) *muška uloga* – naglašavaju odnose muškarac – žena, tako da je muškarac sve ono što nije žena (Gutmann 1997, 385-409).² Dakle, maskulinitet je konstantno menjajuća kolekcija značenja (muškost nije ni statična ni vanvremenska, već istorijska), maskuliniteti su produkovani kroz svakodnevne aktivnosti, a muško iskustvo

¹ Pitanjem analitičke opravdanosti distinkcije tradicionalne i tradicionalističke komponente modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta baviću se u nekom od narednih tekstova.

² Većina naučnika koja je istraživala ovu temu slaže se da je definicija maskuliniteta više o tome "šta maskulinitet nije", nego o tome "šta jeste" (Kimmel 2004a, 182-196; Carrigan, Connell and Lee 2004, 151; Clatterbaugh 2004, 200; Free, and Hughson 2003, 141).

roda nije determinisano samo njegovim polom, već i mestom koje on zauzima unutar privrednih, rasnih, etničkih, klasnih, regionalnih, institucionalnih i drugih kategorija u društvu u kojem živi (Fuller 2001, 318).

Imajući na umu ovde iznete teorijske postavke, a osobito pretpostavku da su maskuliniteti produkovani kroz svakodnevne aktivnosti, u nastavku rada pokušaću da problematizujem međuodnos modela tradicionalnih rodni uloga i privrednog konteksta crnogorskog plemenskog društva. Polazna pretpostavka u tom smeru jeste da je privredni kontekst tradicionalne Crne Gore, nužno davao prednost muškarcima u odnosu na žene, a da su polunomadsko stočarsko privređivanje i kolektivna imovina plemena imali osobit značaj za oblikovanje modela tradicionalnih rodni uloga.³

Istraživanje maskuliniteta

Socijalno-konstruktivistička perspektiva je dominantna u razumevanju rodni odnosa, a neke od najranijih konstruktivističkih pretpostavki vode poreklo iz antropologije. Naime, Margaret Mid je, krajem dvadesetih godina dvadesetog veka (1928), sproveda istraživanje na Samoi kako bi utvrdila da li sazrevanje mora svuda biti praćeno krizama, kao što je bio slučaj u Zapadnoj kulturi. Na osnovu devetomesečnog istraživanja Midova je uvidela da pubertetske krize nisu opšta pojava i da sazrevanje na Samoi protiče mirno, bez adolescent-skih kriza karakterističnih za tadašnje američko društvo, i zaključila da društvena sredina oblikuje ponašanje adolescenata (Mid 1978).

Nakon istraživanja na Samoi, Midova je istraživala tri plemena (Arapeše, Mundugumore i Čambule) na Novoj Gvineji (1935), tako što je prethodno konstruisala model rodni uloga u tadašnjem američkom društvu i iz perspektive tog modela posmatrala ponašanje žena i muškaraca u tri plemena na Novoj Gvineji. Primera radi, kod Arapeša ideal je miroljubiv, neagresivan muškarac oženjen ženom sa istim osobinama – iz perspektive zapadnog modela rodni uloga arapeška kultura bi se mogla nazvati "ženskom" ("majčinska", "mazna"); kod Mundugomora ideal je agresivan muškarac oženjen istom takvom ženom – iz perspektive zapadnog modela rodni uloga kultura Mundugumora bi se mogla nazvati "muškom" (agresivnom), dok kod Čambula žena je dominantan partner (muškarci, primera radi, provode dosta vremena ukrašavajući se) – tako da je iz perspektive zapadnog modela rodni uloga došlo do inverzije stavova u vezi sa polom. Na kraju je zaključila da, ukoliko tempera-

³ Uticajem fikcionalnih, etnoloških i istorijskih narativa na koncept tradicionalni rodni uloga, kao i daljom problematizacijom odnosa između tradicionalne i tradicionalističke komponente modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, baviću se u nekom od naredni radova.

ment i emotivno ponašanje koje se tradicionalno smatralo ženskim (pasivnost i sklonost prema maženju dece), mogu postati muški obrazac ponašanja u jednom plemenu (Arapeši), dok u drugom mogu biti zabranjeni većini muškaraca i žena (Mundugumori) onda nema osnove da se ti aspekti ponašanja razumeju kao vezani za pol – *stvaranje tih suprotnih tipova može se pripisati samo uticaju kulture* (Mead 1966). Rod, dakle, nije biološki već socijalno uslovljen, a rodna uloga je promenljiva – niti žene niti muškarci ne moraju se ponašati u skladu s modelom rodni uloga koje je nametnula zapadna civilizacija (žene nisu predodređene da plaču i budu nežne niti su muškarci predodređeni da budu agresivni).

Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, koncept roda zasnovan na društveno uslovljenim razlikama između muškaraca i žena, nastavile su da razvijaju feminističke teorije. U svojim počecima bile su fokusirane na razlike između muškaraca i žena što je, pored značajnih prednosti, imalo i svoje nedostatke: o rodu se razmišljalo primarno u dualističkim kategorijama dominacije muškaraca i podređenosti žena – žene i muškarci tretirani su kao esencijalizovane, homogene kategorije.⁴ Ovakvo sagledavanje roda, umesto "ujedinjenja" žena kao ugnjetavanih "drugih", dovelo je do pojavljivanja "novih" razlika među ženama. Preispitivanjem vlastitih iskustava, mnoge žene su uvidele da na njihov život utiče mesto u različitim hijerarhijama: primera radi, afroameričko, latino-američko, nativno ili rasno poreklo; mesto koje zauzimaju unutar hijerarhije stari/mladi ili njihova seksualna orijentacija. Drugim rečima, pokazalo se da žene nisu podređivane jedino putem roda (Baca Zin, Hondagneu-Sotelo and Messner 2005).

Ovo proširivanje parametara ženskih studija, sredinom i krajem sedamdesetih godina dovelo je do kritičkog ispitivanja muškaraca i maskuliniteta. Ključna ideja o društvenoj konstrukciji roda i "feminističko" razmatranje femininiteta i podređenosti žena kao socijalno konstruisanih, dovela je do razmatranja društvene konstrukcije maskuliniteta, tako da je socijalna konstrukcija maskuliniteta postala osnova na kojoj su "profeministički" orijentisani muškarci zasnovali svoje razmišljanje o maskulinitetu (Kimmel and Kaufman 1995, 15-44; Clatterbaugh 1995, 45-64; Connell 1995, 65-75; Messner 1995, 97-115).⁵

⁴ Kvir teoretičari teže da dekonstruišu rodne i heteroseksualne binarnosti i kritikuju feminističke teorije, koje suprostavljanjem kategorija "muško"/"žensko" teže da afirmišu institucionalizovanu heteroseksualnost, kao i gej i lezbijske pokrete koji reifikuju binarnost homoseksualno/heteroseksualno (Nagel 2000, 115).

⁵ Jan Haking je izbegavao korišćenje fraze "socijalni konstruktivizam", jer je ona previše upotrebljavana i postala je "kod", pa ukoliko je koristite vi ocenjujete sebe radikalnim, a ukoliko je odbacite deklarišete se kao razumni, i racionalni. Haking je verovao da je najbolji način da doprinese debati da ostane tih (Hacking 1999, Preface VII). S

Privredna, socijalna i istorijska kontekstualizacija modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta

Model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta neodvojiv je od društvenih formacija koja su uticale na njegovo stvaranje, što zahteva njegovu dublju socijalnu i istorijsku kontekstualizaciju. Osobito je važno razlikovati dve komponente modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, koje su najčešće isprepletane, tako da ih je teško odvojiti. Prva se odnosi na rodne uloge koje je ratničko-stočarsko-pljačkaško privređivanje dodelilo muškarcima i ženama, a druga se odnosi na koncept rodnih uloga, oblikovan putem fikcionalnih, etnoloških i istorijskih narativa.

Korene modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta treba tražiti u okvirima plemenskog društva, međutim potrebno je imati na umu da proces stvaranja plemena nije ekskluzivitet jedne posebne epohe. Naime, Erdeljanović smatra da je u dinarskim oblastima bilo plemenskih organizacija i u vreme Ilira (dolaskom Rimljana te plemenske zajednice su raspršene), a istakao je dve faze u formiranju dinarskih plemena – stariju i mlađu. Starija obuhvata vreme prvih stoleća posle doseljavanja Slovena, dok se mlađa odnosi na period posle dolaska Osmanlija (Erdeljanović 1978, 575). Cvijić pretpostavlja da plemenska organizacija kod Južnih Slovena datira još iz njihove zakarpatske domovine, ali da je oslabila ili potpuno iščezla pod uticajem Vizantije, kao i pod uticajem južnoslovenskih država u Srednjem veku (Cvijić 1966, 84-88). Ove tvrdnje idu u prilog tezi da su, u dinarskim oblastima, plemena veoma stare društvene formacije i da stalno dolazi do propadanja starih plemenskih sistema i neprekidnog stvaranja novih. Ponovno vraćanje i ojačavanje plemen-

druge strane, Dejvid Mejns smatra da ne postoji neka duboka i istrajna rasedna linija između konstruktivista i nekonstruktivista. Pre postoji rasedna linija između onih koji su shvatili da su konstruktivistički naučnici i onih koji nisu. Primera radi, mnogi naučnici će prepoznati da na ovaj ili onaj način koriste konstruktivistički okvir – umesto pisanja o nečemu kao "socijalno konstruisanom" oni mogu koristiti termine ili fraze kao što su "produkovano", "kreirano", "prouzrokovano", "pod uticajem toga i toga", "proisteklo iz toga i toga", od kojih svaka pripada porodici koja se odnosi na konstruktivističke procese. Jedna od tih posledica jeste da ne postoji duboka i rasedna linija između konstruktivista i nekonstruktivista (Maines 2000, 581-582). Primarna upotreba "socijalnog konstruktivizma" odnosi se na "pobuđivanje svesti" i mogli bi se razlikovati njeni "globalni" i "lokalni" aspekti. "Globalni" aspekti podrazumevaju da veliki deo našeg iskustva i sveta koji nastanjujemo treba da bude razmotren kao socijalno konstruisan. "Lokalni" aspekti bi se odnosili na tvrdnje o socijalnoj konstrukciji nečeg specifičnog, tj. da se pobudi svest o nečemu posebnom (Hacking 1999, 6). Jan Hacking je ponudio korisnu analizu tipova savremenog konstruktivizma i (gradacijski) ih podelio na šest nivoa konstruktivizma koje je označio kao: *istorijski, ironični, reformistički, demaskirajući, buntovnički i revolucionarni konstruktivizam* (Hacking 1999, 19-21).

skih organizacija, koje su pod uticajem srednjovekovnih južnoslovenskih država bile gotovo iščezle, Cvijić je nazvao "etnografskim podmlađivanjem" (Cvijić 1966, 17). S etnografskim podmlađivanjem "probudile" su se i ojačale stare društvene organizacije i običaji, a prema Cvijićevoj terminologiji "etnografski najsvežija plemena" naseljavala su prostor Crne Gore, planinski sklop crnogorskih Brda, susedne oblasti Hercegovine i prostor severne Albanije (Cvijić 1966, 84-88). Slično etnografskom osveženju, u zapadnoj antropologiji, Klod Levi-Stros je kod Indijanaca plemena Bororo, pronašao nesrazmernost koja vlada između oskudne zemljoradničke tehnike i bogatih agrarnih obreda. To ga je navelo na pretpostavku da su kod tih plemena nastupili procesi kulturnog nazadovanja i taj proces je nazvao "pseudoarhaizam" (lažni arhaizam u smislu sekundarni arhaizam) (Pavković 2009).

Postojanje katuna imalo je značajnu ulogu u genezi plemena na prostoru Crne Gore. Naime, katun predstavlja organizaciju letnjih pasišta, odnosno organizaciju pokretnog stočarstva, starobalkanskog porekla (Gezeman 1968, 48).⁶ Rasprostranjen je širom Balkanskog poluostrva, tako da su se ponegde javila i lokalna obeležja (Đurđev 1961, 166; Erdeljanović 1978, 95). U prvom redu katun je označavao grupu ljudi od nekoliko porodica ili domaćinstava, okupljenih oko jednog glavar, pod čijim su rukovodstvom ispunjavali svoje obaveze prema gospodarima čiji su bili podanici ili u čijoj su službi obavljali privredne poslove. Pored toga, katun označava i naselje u kojem na skupu živi jedna takva grupa.⁷ Jedno od glavnih zanimanja vlah iz srednjovekovnih katuna bio je *ponos* (prenošenje robe i stvari na konjima, kiridžijanje). Veličina katuna je varirala, ali pretpostavlja se da je katun brojao manje od pedeset domaćinstava (lakše je upravljati sa manjim katunom, lakše se kretati, lakše naći pasišta za stoku). Katun je u srednjem veku bio organizovana grupa ljudi koja se razlikovala ne toliko privrednom proizvodnjom, koliko svojim službama (vojnici, ponosnici, profesionalni pastiri) i svojim pravnim položajem. Desanka Kovačević se na osnovu dubrovačke građe bavila katunom u zaleđu Dubrovnika i zaključila da je katun, ne stanje, nego proces stalne promene (Kovačević 1963).

Plemena su se počela formirati stapanjem planinskih katuna i župa po selima, što se odigravalo krajem XIV i početkom XV veka. Pored uticaja na genezu

⁶ Oscilaciju pastirskih prebivališta između letnje i zimske paše, Gezeman je nazvao "prastarom biološkom konstantom" na prostoru Crne Gore.

⁷ Pred najezdom južnih Slovena, staro romansko stanovništvo je otišlo na jug u primorje ili planine. Stanovništvo sa planina bilo je prinuđeno da se bave stočarstvom i da stupa u odnose sa Grcima i Slovenima. U srednjem veku, pojam katuna bio je povezan s imenom Vlaha. Prvobitno su južni Sloveni nazivali romanske narode Vlasi-ma, a vremenom je pojam Vlah dobijao i druga značenja – Vlasi, kao neslavizirani balkanski Romani; vlasi, kao srednjevekovni slavizirani stočari ili vlasi, koji su prešli na zemljoradnju, ali su ipak imali neka vlaška prava. (Đurđev, 1961; Filipović, 1961).

plemena (kao privredna osnova plemena), postojanje srednjovekovnih katuna u ovom istraživanju osobito je značajno pomenuti i iz jednog drugog razloga, a on se tiče *"miroljubivosti" stanovništva naseljenog u srednjovekovnim katunima*. Naime, u vreme srednjovekovnih feudalnih država, stočari nastanjeni u katunima posedovali su letnja i zimska pasišta, a zemljoradnici su imali svoja zimska pasišta, međutim i jedni i drugi su pravo ispaše mogli da realizuju tek plaćanjem "travnine" agrarnom gospodaru ("travnina" je feudalna renta stočara). Feudalni sistem je "funkcionisao" do kraja XIV i početkom XV veka kada dolazi do krize zetskog feudalnog društva i prodora Osmanlija, kada se raspada ne samo postojeća državna organizacija, već i feudalna društvena svojina. Kako Erdeljanović zapaža: "Čim je u drugoj polovini 14. veka prestala jaka državna vlast i u ovim planinskim predelima – u kojima se inače nikada nije mogao osećati sav pritisak državne sile – nastalo je nesređeno stanje, pogoršano još skoro neprekidnim ratovima i otimanjem oko vlasti, pleme je počelo oživljavati, jer je štaviše usled takvih prilika osetilo i potrebu, da kao zasebna jaka celina štiti svoje interese" (Erdeljanović 1978, 470). U vreme raspada feudalnih država i dolaskom Osmanlija, zemljoradničko stanovništvo naseljeno u župama se preslojilo u stočare, tako da dolazi do mešanja zemljoradnika preslojenih u stočare, sa vlasima stočarima i dolazi do stvaranja plemena.

Prema mišljenju Nikole Pavkovića, sekundarni arhaizam kod Južnih Slovena ogledao se u celini kulture, a najvažniji aspekti su opadanje zemljoradnje i prevaga ekstenzivnog stočarstva (Pavković 2009, 12). Naime, nedostatak obradive površine u dinarskim predelima⁸ uslovio je razvoj stočarstva kao osnovne privredne grane (uzgajanje sitne stoke, koza i ovaca). *Stočari su morali koristiti i letnju i zimsku ispašu da bi preživeli*, tj. prisutna je oscilacija pastirskih prebivališta između letnje i zimske ispaše. Kada je u pitanju društvo, nestankom južnoslovenskih srednjovekovnih država obnavlja se niz starijih oblika društvenosti. To je pre svega rodovsko-plemenska organizacija sa više svojstvenih joj institucija: običajno pravo, krvna osveta, kolektivna krivična odgovornost i zajednička svojina (na nivou porodice, bratstva, sela, plemena), narodni sud, bratstveničke i plemenske skupštine, plemenski etos i solidarnost. Pored toga, uništenje srednjovekovnih država i viših društvenih klasa preseklo je i tokove razvoja pisane književnosti, tako da je umesto nje stvarana usmena književnost (Pavković 2009, 12).

⁸ Zemljište crnogorskih plemena je sastavljeno gotovo samo od krečnjaka, sve jače zastupljenog i sve čistijeg ukoliko se ide blaže Jadranskom moru, dakle preovlađuju oblici karsta... Zemljište je golo, kršno, i trave ima samo u pukotinama krečnjaka i u škrapama, a livada jedino po dnu vrtača i uvala... U oblastima crnogorskih plemena nema drugog zemljišta za obrađivanje osim uskih dna vrtača i uvala, gde se zemlja obrađuje samo motikom i gde su krompir i kukuruz gotovo jedine biljke za ishranu (Cvijić 1991, 367).

Organizaciju crnogorskih plemena možemo pratiti u vremenu posle prodora Osmanlija, tj. tek u mlađoj fazi njihovog stvaranja ili kada je došlo do etnografskog podmlađivanja. Na prostoru Crne Gore postojale su dve grupe plemena: jedno su crnogorska plemena, tj. plemena Stare Crne Gore, koja se nalaze između doline reke Zete i Skadarskog jezera s jedne strane i Boke Kotorske s druge strane. Plemena stare Crne Gore naseljavala su četiri nahije (Katunsku, Riječku, Lješansku i Crmničku). Druga grupa plemena zauzima oblast zelene zone, između reke Zete i reke Lima. U njoj se razlikuju hercegovačka i plemena "sedmoro Brda". Ipak, i kada govorimo o stvaranju "novijih" plemena (u mlađoj fazi) moramo znati da proces stvaranja i razvijanja crnogorskih plemena nije bio uniforman – niti su se sva plemena formirala u isto vreme niti su imala zajedničku dinamiku stvaranja i razvijanja⁹, a društvena organizacija varirala je od plemena do plemena, kao i u zavisnosti od istorijskog konteksta (Erdeljanović 1978, 328-344, 459-484, 556-585, 498-750).

Dakle, kada govorimo o "plemenskom društvu" moramo imati na umu da se ne radi o jednom koherentnom univerzumu, a da karakteristike koje ponudimo u idealtipskoj deskripciji plemenskog društva, sasvim uslovno, se odnose na stvarni život u pojedinim plemenima. Iako plemenska predanja govore da svi pripadnici plemena vode poreklo od zajedničkog pretka, plemena su se formirala pre aglomeracijom nego srodstvom (u Cvijićevoj terminologiji) ili slivanjem, pre nego razlivanjem krvi (u Gezemanovoj terminologiji). Pretpostavka je da je u svakom plemenu ostalo po nekoliko starih rodova koji su činili jezgro plemena, a da su se oko ovog jezgra grupisali novi doseljenici, obrazujući bratstva i prihvatajući predanje o poreklu plemena kao svoje (Cvijić 1991, 360-370).

U formiranju modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, osobito važno je istaći da je jedan od osnovnih (mada ne i neophodnih)¹⁰ uslova za formiranje plemena predstavljalo posedovanje letnje i zimske ispaše. Tako, Erdeljanović ističe nekoliko faktora kada raspravlja o stanovništvu nekog kraja koje počinje da uobličava plemensku zajednicu i na prvom mestu stavlja postojanje komunice ili zajedničke zemlje – koje su koristili svi pripadnici plemena i koju su od drugih zajednički branili. U Crnoj Gori se pod komunikom podrazumeva zajednica ispaše i korišćenja gore i šume jednog plemena, bratstva ili sela odnosno njihovih pripadnika u celini. Komunice se formiraju isključivo na neobrađivom zemljištu i vlasništvo su kolektiva kao celine.¹¹ I

⁹ Broj plemena je varirao, neka su nestajala (npr. Riđani i Nikšići) (Filipović 1991, 104).

¹⁰ Primera radi geografski reljef katunske nahije ne pruža nikakve mogućnosti za zimsku ispašu, ipak plemena su se najpotpunije formirala u katunskoj nahiji. U svakom slučaju, pleme se moglo formirati bez posedovanja letnjih i zimskih ispaša, ali nikako bez njihovog korišćenja (Istorija Crne Gore 1975, 470)

¹¹ Za više informacija videti Ćirić-Bogetić (1966).

Sreten Vukosavljević je mišljenja da su, najviše komunice i zajednički ekonomski interesi zbližavali nesrodnike u određeni kolektiv (Vukosavljević 1953, 213-243).

Upravo u svetlu polunomadskog stočarskog privređivanja i kolektivne imovine plemena treba tražiti korene formiranja modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Naime, ekstenzivna stočarska privreda davala je zajedničkoj svojini vrlo važnu ulogu, a zajednička svojina plemena ili bratstva predstavlja svojinu samo ukoliko se *brani* od drugih plemena. Zato se brani svaki komadić plemenske teritorije. Plemena su vodila prave male ratova za planine i dolove, a mnogo krvi je proliveno oko ispaše, vode i šuma. Dakle, polunomadsko stočarsko privređivanje imalo je jednu bitnu karakteristiku: *čobani su se gotovo jedino starali da spreče krađu svoje stoke od susednih plemena ili su naprotiv to sami činili, tj. planinski pašnjak je bio tle koje se iz dana u dan moralo braniti oružjem, a zajednički život sa stadom značio je stalnu borbenu pripravnost* (Cvijić 1991, 366), *tako da su bile česte borbe među plemenima, kao i među pripadnicima različitih bratstava unutar istog plemena.*¹² Naime, privrednu osnovu plemena predstavljao je katun i dovoljno je bilo onemogućiti zimsku ispašu i dovesti u pitanje biološki opstanak čitavog plemena. Prime-ra radi, župe u kojima su sa stokom zimovala plemena katunske nahije nisu bila njihovo vlasništvo, tako da su za zimsku ispašu morali koristiti župnije predele koji su se nalazili van granica njihovog plemena (u primorju i ravnica-ma oko Skadarskog jezera). Takvo stanje bilo je održivo samo pod uslovom da ne ulaze u sukob s Mlečanima, Osmanlijama i njihovim podanicima. Međutim, posle Morejskog rata (1684-1699), Katunjani su ušli u sukob s Osmanlijama i Mlečanima koji su im zabranili da koriste njihove zimske ispaše. Tako su Katunjani bili stavljeni pred dilemu kako da sačuvaju stoku preko zime: ili da umru od gladi ili da sa puškom u ruci nađu sredstva za život izvan svoje zemlje i tada nastaje pravi bespoštedni čobanski rat. Isto tako, mletačke vlasti su zabranjivale svojim podanicima da primaju stoku na zimovanje, ali uprkos svim zabranama Crnogorci su dovodili stoku na zimsku ispašu. Povremeno zatvaranje granica s obe strane, "primoralo" je crnogorska plemena da oružjem razbijaju privrednu blokadu i da izvan svoje teritorije pronađu sredstva za život. Ti upadi poznati su kao četovanja. Četovanje je bilo neka vrsta gerile na plemenskoj i bratstveničkoj osnovi, a četovanja crnogorskih plemena stara su koliko i njihova istorija, ali veće razmere uzimaju tek početkom XVIII veka.¹³

¹² Usled prirodnog priraštaja, plemena i grupe morale su proširiti teritorije za pašu, tako da su nastajale borbe među plemenima, ali i među pripadnicima bratstava unutar istog plemena. To je bio jedan od glavnih razloga za iseljavanje, mnogo češći nego što su to bila nasilja Turaka (Cvijić 1966, 106-110).

¹³ Dubrovčani su se 1676. godine žalili da ih Crnogorci bez prestanka robe (Istorija Crne Gore 1975, 163).

Tome je značajno doprinela pojava plemenske anarhije u Crnoj Gori, kao i slabljenje turske vlasti u Hercegovini i mletačke u Boki Kotorskoj, tako da su četovanja bila usmerena prema Hercegovini, Boki Kotorskoj, dubrovačkoj teritoriji, susednim i nedovoljno zaštićenim teritorijama. Najviše podataka sačuvano je o napadima Crnogoraca na dubrovačku teritoriju i Boku Kotorsku. Mletački i dubrovački izvori toga vremena krcati su podacima o crnogorskom četovanju.¹⁴

Zaključak

Veliki problem u istraživanju tradicionalnih maskuliniteta predstavlja "nevidljivost"¹⁵ muškaraca. Iako su narativi o prošlosti Crne Gore prepuni priča o herojima, junacima, ratovima, te priče ne bave se crnogorskim muškarcem "kao muškarcem", tj. ne bave se time kako je muško iskustvo ("biti muškarac") uticalo i odredilo njihove svakodnevne živote.¹⁶ Stoga, veoma je teško ili

¹⁴ Tako su krajem novembra 1717. godine, Vuk Tomanović i ostali Kruševljani zaplenili konavoskom selu Dubu 216 komada sitne stoke, a početkom marta 1733. godine, Crnogorci zaplenjuju Konavljanima 350 komada sitne stoke. Nemoćna da se zaštiti od Crnogoraca, dubrovačka vlada je u nekoliko navrata intervenisala na Porti da se kazne Crnogorci. Osim napada na tursku i dubrovačku teritoriju, Crnogorci su često plenili trgovačke karavane, tako da već od sredine 1736. godine pogranična dubrovačka sela prema Hercegovini drže stalne straže koje otkrivaju crnogorske čete; Dubrovačke podanike obuzela je panika za imovinu, a dovoljno je bilo da se Crnogorci okupe na zboru, pa da dubrovačka vlada da znak za uzbunu. Svi pokušaji Dubrovčana da što više angažuju Turke u odbrani od crnogorskih upada bili su uzaludni, jer ni sami Turci nisu mogli da se odbrane od crnogorskih upada (Istorija Crne Gore 1975, 314-315). Takođe videti (Istorija Crne Gore 1975, 235-237).

¹⁵ Kako Kimel navodi: "Američki muškarci nemaju istoriju. Naravno, mi imamo mnoštvo biografija heroja i poznatih i istorijske prikaze događaja u kojima su učestvovali muškarci, kao što su ratovi, štrajkovi ili političke kampanje... Postoji verovatno na hiljade istorija institucija koje su organizovali i sa njima upravljali muškarci... Ali knjige o muškarcima nisu knjige o muškarcima kao muškarcima. Knjige ne istražuju kako je iskustvo 'biti muškarac' strukturisalo muške živote ili organizacije i institucije koje su oni stvorili, događaje u kojima su oni učestvovali" (Kimmel 2005, Preface)

¹⁶ Najbolju ilustraciju pomenute teškoće ponudio je Majkl Kimel, u uvodu svog kapitalnog dela "Istorija muškaraca". Kimel je istakao rezultate istraživanja u kojem je grupi studenata predložio da napišu deset najznačajnijih reči koje opisuju njihove identitete. Sve žene su navele "žena", među prve tri reči; gej populacija je navela svoju seksualnost; Afro-Amerikanci su uvek navodili "crnac" kao prvu reč koja opisuje njihove identitete. Niti jedna heteroseksualno orijentisana osoba nije navela svoje seksualno opredeljenje među prvih deset reči i na kraju, ni jedan muškarac nije naveo reč "muškarac" kao onu koja oslikava njegov identitet (Kimmel 2005, Preface X).

nemoguće tačno utvrditi šta su crnogorski muškarci u prošlosti mislili ili šta su mislili da bi bili muškarci. Međutim, pošto su maskuliniteti, jednim delom, produkovani kroz svakodnevne aktivnosti i mesto muškarca koje zauzima u privrednim odnosima – možemo pretpostaviti šta su muškarci radili u svojim svakodnevnim aktivnostima (Kimmel and Kaufman 1995, 15-44; Clatterbaugh 1995, 45-64; Connell 1995, 65-75; Messner 1995, 97-115; Kimmel, 2004b, 503; Carrigan, Connell and Lee 2004, 160). Naime, ekstenzivno stočarsko privređivanje i kolektivna imovina plemena zahtevali su odbranu stada i zajedničke imovine plemena, a nedostatak osnovnih životnih resursa značio je njihovo pronalaženje na drugom mestu. Osiguravanje osnovnih sredstava za život – bilo kroz njihovu odbranu na svojoj teritoriji ili putem upada na druge teritorije – značilo je i česte oružane sukobe, a oružane snage su u svim vremenima i unutar različitih kultura, gotovo uvek, u potpunosti muške institucije (Solomon 2007, 1518-1522; Goldstein 2004, 815-817), tako da je i obezbeđivanje osnovnih sredstava za život u tradicionalnom crnogorskom društvu bilo specifično muški posao. Dominacija ratničko-stočarsko-pljačkaškog privređivanja determinisala je izuzetno maskulinu patrijarhalnu kulturu,¹⁷ a logika svakodnevnog privređivanja nužno je davala prednost muškarcu u odnosu na ženu. Vremenom je ovaj tradicionalni model maskuliniteta dobio i svoju, ja bih je uslovno nazvao – *tradicionalističku komponentu*, za koju je "najzaslužnija" poetska kreacija, koju možemo locirati u osamnaesti i devetnaesti vek. Namera ovog istraživanja bila je determinisanje privredne osnove modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, a pitanjem međuodnosa ove dve komponente modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta (tradicionalne i tradicionalističke) nastaviću da se bavim u narednim radovima.

Literatura

- Carrigan, Tim, Bob Connell, and John Lee. 2004. "Toward a New Sociology of Masculinity". In *Feminism & Masculinities*, ed. Peter F. Murphy, 151-165. New York Oxford: Oxford University Press.
- Clatterbaugh, Ken. 1995. "Mythopoetic Foundations and New age Patriarchy". In *The Politics of Manhood*, ed. Michael Kimmel, 45-64. Philadelphia: Temple University Press.
- Clatterbaugh, Kenneth. 2004. "What is Problematic about Masculinities?" In *Feminism & Masculinities*, ed. u Peter F. Murphy, 200-214. New York Oxford: Oxford University Press.

¹⁷ Kulturu gde su isključivo čoban i puška jedini ostvarivali dobit (Kovačević 2006, 106), a kako Gezeman duhovito zapaža "pljačka životinja bila je izbrisana iz božijih zapovesti" (Gezeman 1968, 77).

- Connell, Bob 1995. "Men at Bay: The 'Men's Movement' and Its Newest Best-Sellers", In *The Politics of Manhood*, ed. Michael Kimmel, 65-75. Philadelphia: Temple University Press.
- Cvijić, Jovan. 1991. *Balkansko poluostrvo*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Cvijić, Jovan. 1966. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje – osnovi antropogeografije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Ćirić-Bogetić, Ljubinka. 1966. *Komunice u Crnoj Gori u XIX i početkom XX veka*, Titograd: Istorijski institut.
- Đurđev, Branislav. 1961. "Teritorijalizacija katunske organizacije do kraja 15 veka". U *Simpozijum o srednjovekovnom katunu održan 24. i 25. novembra*, 143-169. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga I.
- Erdeljanović, Jovan. 1978. *Stara Crna Gora*. Beograd: Slovo Ljubve.
- Filipović, S. Milenko. 1961. "Struktura i organizacija srednjovekovnog katuna". U *Simpozijum o srednjovekovnom katunu održan novembra 24. i 25. novembra*, 45-112. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga I.
- Free Marcus and Hughson John. 2003. Settling Account with Hooligans. *Men and Masculinities* 6 (2): 136-155.
- Fuller, Norma. 2001. The Social Constitution of Gender Identity among Peruvian Men. *Men and Masculinities* 3 (3): 316-331.
- Gezeman, Gerhard. 1968. *Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca*. Cetinje: Obod.
- Goldstein, S. Joshua. 2004. "War". In *Men and Masculinities, A Social, Cultural and Historical Encyclopedia*, Ed. Michael Kimmell and Arny Aronson, 815-817. Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: ABC Clio.
- Gutmann, C. Matthew. 1997. Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity. *Annual Review of Anthropology* 26: 385-409.
- Hacking, Ian. 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press;
- Maxine Baca Zin, Pierrette Hondagneu-Sotelo and Michael A. Messner. 2005. Introduction: Sex and Gender through the Prism of Difference. In *Gender Through the Prism of Difference*. Ed. Maxine Baca Zin, Pierrette Hondagneu-Sotelo and Michael A. Messner, 1-11. New York Oxford: Oxford University Press.
- Istorija Crne Gore od početka XVI do kraja XVIII vijeka*. 1975. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore. Knjiga treća, tom prvi.
- Kimmel, S. Michael. 2004a. "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity". In *Feminism & Masculinities*, ed. Peter F. Murphy, 182-196. New York Oxford: Oxford University Press.
- Kimmel, S. Michael and Kaufman, Michael. 1995. "Weekend Warriors: The New Men's Movement". In *The Politics of Manhood*, ed. Michael Kimmel, 15-44. Philadelphia: Temple University Press.
- Kimmel, Michael. 2004b. "Masculinities". In *Men and Masculinities, A Social, Cultural and Historical Encyclopedia*, ed Michael Kimmel and Amy Aronson. Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: ABC CLIO.

- Kovačević, Desanka. 1963. "Srednjevekovni katun po dubrovačkim izvorima". *Simpozijum o srednjovjekovnom katunu*, 121-140. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja 2, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka I.
- Kovačević, Ivan. 2006. *Mit i umetnost*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka 18.
- Maines, R. David. 2000. The Social Construction of Meanings. *Contemporary Sociology* 29 (4): 577-584.
- Mead, Margaret. 1966. *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb: Naprijed.
- Messner, A. Michael. 1995. "'Changing Men' and Feminist Politics in the United States". In *Feminism & Masculinities*, ed. Peter F. Murphy, 97-115. New York Oxford: Oxford University Press.
- Mid, Margaret. 1978. *Sazrevanje na Samoi*. Beograd: Prosveta.
- Nagel, Joane. 2000. Ethnicity and Sexuality. *Annual Review of Sociology* 26: 107-133.
- Pavković, F. Nikola. 2009. Ka problemu sekundarnog arhaizma u antropološkom proučavanju Južnih Slovena. *Antropologija* 7: 9-16.
- Solomon, L. Susan. 2007. "War". In *Encyclopedia of Sex and Gender*, Ed. Fedwa Malti-Douglas, 1518-1522. Detroit, New York, San Francisco, London: Thomson, Gale.
- Vukosavljević, Sreten. 1953. *Istorija seljačkog društva 1*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Branko Banović

County Museum Pljevlja, Montenegro

The Economic Basis of the Model of Traditional Montenegrin Masculinity

The model of traditional Montenegrin masculinity is inseparable from the social formations that have contributed to its creation, hence the need for its more thorough economic, social and historical contextualization. It is particularly important to distinguish the two components of the model of traditional Montenegrin masculinity, which tend to be intertwined and are therefore difficult to separate. The first concerns the gender roles assigned to men and women in an economy based on livestock raising, warfare, and raiding, while the other concerns the concept of gender roles shaped by fictional, ethnological and historical narratives. The paper attempts to problematize the economic basis of the model of traditional Montenegrin masculinity in the context of a semi-nomadic livestock raising economy and a clan's collective property.

Key words: model, masculinity, economic basis, *katun* (shepherds' mountain huts used in summer), extensive livestock raising economy, common clan property, traditional and traditionalist component.

La base économique du modèle de la masculinité traditionnelle monténégrine

Le modèle de la masculinité monténégrine traditionnelle est inséparable des formations sociales qui ont influé sur sa création, ce qui nécessite sa contextualisation économique, sociale et historique plus approfondie. Il est particulièrement important de distinguer deux composantes du modèle de la masculinité monténégrine traditionnelle le plus souvent inextricablement mêlées, de sorte qu'il est difficile de les dissocier. La première concerne les rôles respectifs des hommes et des femmes qui leur sont conférés par une économie de guerre/ d'élevage/ de pillage, alors que la seconde touche le concept des rôles des genres, élaboré à l'aide des récits fictionnels, ethnologiques et historiques. Dans ce travail je vais tenter de problématiser la base économique du modèle de la masculinité monténégrine traditionnelle à la lumière de l'économie d'élevage semi-nomade et de la propriété collective de la tribu.

Mots clés: modèle, masculinité, base économique, estive, économie extensive d'élevage, propriété collective de la tribu, composante traditionnelle et traditionaliste

Primljeno: 30.01.2011

Prihvaćeno: 12.03.2011